

Христина ЧУШАК

ШЛЯХИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОРДОНУ В ПУБЛІКАЦІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ОПОЗИЦІОНЕРІВ (1976–1989)

Розглянуто еволюцію ставлення до польсько-українського кордону в польській незалежній політичній думці другої половини ХХ ст.: від відмови йти на будь-які поступки в цьому питанні до беззастережного визнання існуючого кордону. Подано огляд шляхів врегулювання проблеми проходження польсько-українського кордону, які пропонували різні польські опозиційні організації часів ПНР. Також проаналізовано їхнє ставлення до приналежності Львова до України й, ширше, ставлення до кресів.

Ключові слова: польська антикомуністична опозиція, кордон, Львів, креси.

Khrystyna CHUSHAK

THE SOLUTIONS OF THE POLISH-UKRAINIAN BORDER ISSUE IN THE PUBLICATIONS OF THE POLISH OPPOSITIONISTS (1976–1989)

The article examines the change in the attitude towards the Polish-Ukrainian border in the Polish independent political thought in the 2nd half of the 20th century. The attitude had evolved from the refusal to acknowledge any territorial changes to the unconditional recognition of the existing borders. The article analyzes the suggested solutions of the border issue proposed by different opposition groups in PPR. Their views on the Kresy region and L'viv are explored.

Key words: Polish anticommunist opposition, border, L'viv, Kresy.

У 1992 р. між Україною та Польщею підписано Договір про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, де у другій статті зазначалося, що “сторони визнають непорушними існуючі і позначені на місцевості кордони між ними і підтверджують, що не мають жодних територіальних претензій одна до однієї і не висуватимуть таких претензій в майбутньому”¹. Польща була першою державою-

¹ Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 17.09.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_172

сусідкою України, з якою підписано такий договір. Легкість, з якою було досягнуто порозуміння в цьому питанні, контрастувала з затягнутими та складними переговорами українських дипломатів із Росією та Румунією. У випадку Румунії остаточне врегулювання питання кордону відбулося аж у 2004 році². Проте 50 років до того, як було підписано польсько-український договір про добросусідство, питання офіційного кордону між двома націями стояло дуже гостро. Здавалося, що досягнути порозуміння щодо цього нереально.

Після Другої світової війни питання проходження лінії кордону між Польщею та Україною було вирішено третіми силами без урахування інтересів зацікавлених сторін. Частина колишньої Другої Речі Посполитої ввійшла до складу УРСР, а польська держава потрапила у сферу впливу СРСР. Якщо взяти до уваги те, що період Другої світової війни був часом неймовірного загострення польсько-українських відносин (хоча наприкінці війни й робилися спроби налагодження співпраці між польським та українськими некомуністичними збройними силами³), то зрозуміло – питання територіальних змін було дуже болючим і жодна зі сторін не хотіла йти на компроміс. У рапорті кур'єр польського еміграційного уряду так характеризував настрої польського суспільства у 1944 р.: “Точно можна сказати одне: польське суспільство ніколи не погодиться жити в Польщі без Львова і Вільнюса. Вони собі цього не уявляють”⁴.

Територіальне питання тривалий час стояло в центрі будь-яких польських міркувань про східних сусідів. Відтак, польські політичні сили дуже болісно сприйняли перетворення східних кресів їхньої держави на західні області Української (а також Білоруської та Литовської) РСР. Як було сказано, спроби переговорів між ОУН–УПА та АК і ВіН робилися упродовж майже всієї Другої світової війни, за винятком найбільш трагічного 1943 р. Тож коли у 1944 р. переговори відновилися, українці підняли питання кордону, вимагаючи, для початку, визнання поляками лінії Керзона, а потім – детальнішого розгляду цього питання (хоч і не виключали створення польсько-української федерації). Однак польські сили не хотіли йти на такі, з їхнього погляду, територіальні поступки⁵. Тож переговори зайшли у патову ситуацію, а невдовзі українське й польське підпілля було розгромлене.

² Договір між Україною та Румунією про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань від 12.05.2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=642_022

³ Wnuk R. Stosunek polskiego podziemia niepodległościowego i legalnej opozycji do mniejszości ukraińskiej w latach 1944–47 / R. Wnuk // Akcja “Wisła”. – Warszawa, 2003. – S. 91–108; Shtendera Y. In Search of Understanding: Cooperation between the UPA and WiN / Y. Shtendera // Poland and Ukraine. Past and Present. – Edmonton, 1980. – P. 271–294.

⁴ Sprawozdanie kuriera Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rządu Emigracyjnego, por. Padeusza Chciuka “Celta”, omawiające układ sił politycznych w kraju w konspiracji (1944, sierpień) // Zygmunt Hemmerling, Marek Nadolski. Opozycja antykomunistyczna w Polsce 1944–1956. Wybór dokumentów. – Warszawa, 1990. – S. 43–89.

⁵ Wnuk R. Stosunek polskiego podziemia niepodległościowego i legalnej opozycji do mniejszości ukraińskiej w latach 1944–47 / R. Wnuk // Akcja “Wisła”. – Warszawa, 2003. – S. 93–95.

Націоналістичні формування, що діяли на території Польщі, не думали про співпрацю з українцями, а продовжували воювати з ними. Питання про польсько-український кордон у них не виникало: хоча за переконаннями вони були антикомуністами, проте налаштовані проросійськи, і вважали, що українські території повинні бути розділені між Польщею та Росією⁶.

Третя сила в Польщі, яка мала своє ставлення до цього питання та українців, – легальна опозиційна Польська народна партія (ПНП). І хоча вона дозволяла собі певні відступи від “офіційного” погляду у справах, що стосувалися українців – мешканців Польщі, проте загалом “українське” питання було для неї другорядним. Тому ПНП не вступала у конфлікт з офіційною владою в цьому питанні, а визнала новопоставлений кордон⁷. Після 1948 р. ПНП було приєднано до маріонеткової Народної партії та утворено Об’єднану народу партію, відтак зник останній інституціоналізований опозиційний осередок⁸. Питання зміни кордонів перестало відкрито обговорюватися не лише в УРСР, а й у Польській Народній Республіці (ПНР).

З кінця 40-х років переговори між українцями та поляками стали можливими лише за межами їхніх держав. Більшість політично активних українців і поляків виїжджали з рідних земель або намагалися залишитися в державах західної Європи, щоб не потрапити до рук нової влади⁹. Серед польських емігрантів укріпилося переконання, що в повоєнних реаліях саме вони мають взяти відповідальність за польсько-українські відносини¹⁰.

Головним питанням, навколо якого точилися суперечки між поляками та українцями в еміграції, залишався кордон. Усі українські еміграційні середовища висловлювалися за те, щоб його визначили за етнічним принципом – за кордони, закріплені в Ялті. Проте водночас цей принцип міг означати й бажання українців отримати Перемишль та Холм. Натомість поляки офіційно виступали за кордон 1920 р., визначений договором між Петлюрою та Пілсудським. Вони боялися збільшення територіальних вимог від українців, а українці боялися, що поляки не відступляться від земель, що стали західноукраїнськими. Тому перед тим, як

⁶ Ibidem. – S. 96–99.

⁷ *Opozycja parlamentarna w Krajowej Radzie Narodowej i Sejmie Ustawodawczym 1945–1947.* – Warszawa, 1997. – 346 s.

⁸ Turkowski R. *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949* / R. Turkowski. – Warszawa, 1992. – 348 s.; Wrona J. *System partyjny w Polsce 1944–1950* / J. Wrona. – Lublin, 1997. – 347 s.; Wrona J. *Zależni czy suwerenni? Stronnictwo Demokratyczne w województwie lubelskim 1944–1975* / J. Wrona. – Lublin, 1998. – 337 s.

⁹ Про польську повоєнну еміграцію див.: Friszke A. *Życie polityczne emigracji* / A. Friszke. – Warszawa, 1999. – 512 s.; *Myśl polityczna na wygnaniu. Publicyści i politycy polskiej emigracji powojennej* / [red. A. Friszke]. – Warszawa, 1995. – 203 s.; *Polska emigracja: praca zbiorowa* / [pod red. A. Paczkowskiego, B. Puszczewicz]. – Warszawa, 1990. – Cz. 1. – 91 s.; *Polska emigracja: praca zbiorowa* / [pod red. A. Paczkowskiego, B. Puszczewicz]. – Warszawa, 1990. – Cz. 2. – 69 s.; *Warszawa nad Tamizą. Z dziejów polskiej emigracji politycznej po drugiej wojnie światowej* / [pod red. A. Friszke]. – Warszawa, 1994. – 173 s.

¹⁰ Tarka K. *Trudny dialog. Rząd RP na uchodźstwie i Ukraińcy* / K. Tarka // *Zeszyty Historyczne.* – 2002. – Nr 139. – S. 82–98.

розпочати офіційну співпрацю, українці вимагали від польської сторони публічних гарантій щодо майбутнього кордону¹¹. Натомість поляки оптимальним вирішенням проблеми вважали польсько-українську федерацію¹².

Прагматичні польські та українські емігранти (наприклад, Станіслав Скшипек, Зенон Пеленський) вже на той час зауважували, що Польща не зможе повернутися на колишні кресли – на 1949 р. звідти було виселено майже всіх поляків¹³. Тому автори статті ““Пани” і “різуни” на еміграції” Гжегож Мотика та Рафал Внук стверджують, що українські політики помилилися, коли не пішли на переговори з поляками без того, щоб останні визнали українськість земель, які відійшли до УРСР 1939 р., а потім остаточно після Ялтинської конференції¹⁴. Проте, якщо б українці пішли на такі переговори, то цим вони, фактично, визнали б польськість тих земель. Крім того, українська сторона не могла “зректися” українців, які мешкали на цих територіях, – а після війни, коли було знищено 96 % євреїв, і пізніше, коли виїхало 95 % поляків, що мешкали в Галичині¹⁵, українці стали там незаперечною більшістю. Якщо б дійшло до такого порозуміння, це б тільки дало вагомішу підставу ідеологічним потугам ПНР та УРСР/СРСР очорняти “емігрантів-ревіндикаторів”. Також не відомо, як би цей крок вплинув на процес переосмислення подій на кресах/західній Україні, чи не пригальмував би його.

Отже, питання кордонів було основною причиною фіаско співпраці офіційних інституцій польської та української еміграції. Фактично, активні спроби налагодити контакт між польськими та українськими еміграційними політичними інститутами на 1950 р. майже припиняються.

За два роки, 1952 р., на дискурсивну арену польсько-українських територіальних суперечок виходить паризький часопис “Культура”. Тоді його редактор, Єжи Ґедройць, поступово починає втілювати в життя задум, який виношував кілька років, – від імені поляків відректися від земель, що відійшли після Другої світової війни до України. Ці зусилля не були марними. Саме концепція часопису мала найбільший вплив на сприйняття “східної проблематики” опозиціонерами в Польщі¹⁶, завдяки чому питання кордонів в очах польської опозиції втратило свою гостроту.

Питання польсько-українського кордону та територіальних претензій до України в публікаціях другого обігу висвітлювалося порівняно нечасто: гострі

¹¹ Motyka G., Wnuk R. “Pani” i “rezuny” na emigracji. Próby porozumienia polsko-ukraińskiego na Zachodzie 1945–1950 / G. Motyka, R. Wnuk // *Więź*. – 2000. – Nr 9. – S. 197–207.

¹² Tarka K. Trudny dialog. Rząd RP na uchodźstwie i Ukraińcy / K. Tarka // *Zeszyty Historyczne*. – 2002. – Nr 139. – S. 87.

¹³ Skrzypek S. Sprawa ukraińska / S. Skrzypek. – Londyn, 1953. – Zeszyt 4. – 19 s.; Skrzypek S. Ukraiński program państwowy na tle rzeczywistości / S. Skrzypek. – Londyn, 1948. – 106 s.

¹⁴ Polska emigracja: praca zbiorowa / [pod red. A. Paczkowskiego, B. Puszczewicz]. – Warszawa, 1990. – Cz. 2. – 69 s.

¹⁵ Snyder T. Akcja “Wisła” a homogeniczność społeczeństwo polskiego / T. Snyder // *Akcja “Wisła”*. – Warszawa, 2003. – S. 49–54.

¹⁶ Бердиховська Б. Україна в житті Єжи Ґедройця та на шпальтах паризької “Культури” / Б. Бердиховська // *Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”*. – Київ, 2005. – С. 9–32.

суперечки, які точилися на шпальтах опозиційної періодики, стосувалися інших проблем. І це – великий перелом у мисленні поляків. Так, у першому програмному тексті польських опозиціонерів, датованому травнем 1976 р., читаємо: “Ми не висуваємо територіальних претензій до наших східних сусідів”¹⁷. Й загалом, у програмі Польської незалежницької угоди (Polskie Porozumienie Niepodległościowe; ПНУ), з якої взято цитату, питання кордону згадується лише побіжно.

Важливу роль у процесі погодження з новими кордонами відіграв час. До середини 1970-х років уже встигло вирости нове покоління поляків, яке соціалізувалося у Польщі без кресів. Проте не можна забувати, що, по-перше, проблема втрати тих територій для Польщі була міцно закорінена в суспільній пам’яті. По-друге, опозиція підважувала майже всі постулати офіційної влади, тож враховуючи сильні сентименти до Львова, більш природною реакцією опозиціонерів було б відновлення вимог про повернення східної Галичини. Однак лінія аргументації, обрана “Культурою”, була для більшості опозиційних середовищ достатньо сильною, щоб не висувати історичні сентименти на перший план. Жодне зі значущих польських опозиційних середовищ не висловлювало претензій щодо зміни польсько-українського кордону, більшість рішуче відкидала навіть можливість таких претензій¹⁸. Хоч, як сказав в інтерв’ю для часопису “КОС” анонімний український еміграційний діяч, “на жаль, завжди з обох боків є такі, що мають інакші погляди”, та, на його думку, вони були винятком¹⁹.

Водночас опозиціонери були свідомі того, що погляди польського суспільства можуть дещо відрізнитися від їхніх власних – “[постулат повернення Польщі на її колишні східні території] може ще нині розраховувати на підтримку значної частини поляків, які все ще помічають на сході тільки Росію”²⁰. Причина цього, вважали опозиціонери, у відсутності “дискусії на тему форми східного кордону ПНР”, через що “у загальному відчутті поляків кордон вільної Польщі повинен доходити до Збруча, як і в міжвоєнні часи. Територіальні претензії до східних кресів виявлялися досить часто під час поживавлених дискусій в період “Солідарності” і не припинилися до нині [до 1988 р.]...”²¹. А через це “нам [полякам] ніколи не дали нагоди освоїтися з повоєнним східним кордоном, який був все ж таки революційно відмінним від попередніх”²². Тому опозиціонери відчували потребу порушити тему кордонів у публічному дискурсі: “Розвитку польсько-українського діалогу, перспективою якого є міжнародна співпраця, може зашкодити не дискусія на тему

¹⁷ Program Polskiego Porozumienia Niepodleglosciowego // Hemmerling Z., Nadolski M. Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980. Wybór dokumentów. – Warszawa, 1994. – S. 52.

¹⁸ Jan Łukaszów. Przyszłość ważniejsza niż przeszłość / J. Łukaszów // Argumenty do dialogu polsko-białoruskiego. – Warszawa, 1986. – Z. 1. – S. 172.

¹⁹ Dialog Polsko-Ukraiński // KOS. – 1984. – № 62. – S. 4.

²⁰ Jan Łukaszów. Przyszłość ważniejsza niż przeszłość / J. Łukaszów // Argumenty do dialogu polsko-białoruskiego. – Warszawa, 1986. – Z. 1. – S. 172.

²¹ Piotr Markowicz. Współpraca cy sojusz / P. Markowicz // Zomorządność. – 1988. – Nr 156. – S. 2.

²² Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / J. Sobczak, P. Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 155–163.

кордонів вільної Польщі, а відсутність такої дискусії та спільних домовленостей у цьому питанні”²³.

Проблема визнання польсько-українського кордону, встановленого після Другої світової війни, в більшості опозиційних публікаціях не фігурує в “чистому вигляді”, вона є тлом для подальших розмірковувань над польсько-українськими стосунками, переплітається з низкою інших. Найперше вона спонукала до з’ясування того, хто є східними сусідами Польщі. Польське суспільство за умов соціалістичного блоку було, на думку опозиціонерів, задивлене в далеке минуле Речі Посполитої й не бачило своїх “справжніх” сусідів²⁴. Про це свідчили й назви статей, для прикладу, “Про сусідство, витерте з нашої пам’яті та совісті”²⁵. Тому завданням, яке ставили перед собою публікації щодо кордонів, була зміна усвідомлення того, хто ж такі “східні сусіди Польщі”. Автори знакової статті “Схід” сформулювали це так: “... На перший план у цьому контексті виходить не справа кордону Польщі, а нагадування базового факту, що справжніми сусідами на Сході залишаються для нас українці, білоруси й литовці. Безперечно доведено, що цей простий висновок приймають далеко не всі. Пам’ятаючи реалії та науку історії, ми завжди асоціюємо гасло “східний кордон” із Росією. Попри тверезість такого погляду, не важко зауважити, що він спотворює образ, і що важливіше – притупляє нашу вразливу, прихильну чуйність до виявів розпачливої боротьби за самовизначення націй – безпосередніх сусідів Польщі”²⁶. Ще гостріше це висловлено в Резолюції про право України на незалежне існування, виданій 1980 р.: “Не існує польсько-російського кордону, а кожен, хто його будує, мусить усвідомити, що він робить це ціною пригноблення українців, білорусів і литовців”²⁷.

Крім цього, розгляд питання кордонів призвів якщо не до переоцінки, то, принаймні, до певної зміни традиційно усталеного некритичного погляду на Другу світову війну та Радянський Союз. Наприклад, у тій же публікації “Схід” читаємо, що “без залізної мітли міжнародного конфлікту [йдеться про Другу світову війну], правдоподібно, ані ми [поляки], ні вони [українці] не були б спроможні здійснити очищення цього поля, себто, перемістити мільйонні людські маси та визнати лінію кордону – контрверсійну для багатьох, але однозначну”²⁸. В іншому джерелі читаємо: “Summa summarum, якщо й можна сказати щось добре про СРСР, то хіба

²³ Piotr Markowicz. Współpraca czy sojusz / Piotr Markowicz. // Zomorządność. – 1988. – Nr 156. – S. 2.

²⁴ Skaradziński B. Białorusini, Litwini, Ukraińcy / B. Skaradziński. – Białystok, 1990. – S. 6.

²⁵ K. P. O sąsiedzie wymazanym z naszej pamięci i sumienia / K. P. // Kultura niezależna. – 1986. – Nr 26. – S. 83–87.

²⁶ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 155.

²⁷ KPN. Rezolucja o prawie Ukrainy do niezawisłego bytu // Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów. – Wrocław, 2002. – S. 327–328.

²⁸ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 158.

те, що він вирішив проблему кордону за нас... [підкресл. в оригіналі – *X. Ч.*]²⁹. Відповідно, в середовищах польської опозиції з'являється розуміння нової якості повоєнного кордону – вперше за століття лінія польсько-українського етнічного поділу співпадала з офіційним кордоном між державами³⁰.

Хоч польська сторона відмовилася від претензій на території, які стали українськими, проте польські опозиціонери мали низку застережень до того, як ці території стали українськими. Тому польські опозиційні групи своїми заявами намагалися “легітимізувати” у власних очах та в очах польського суспільства нові кордони своєю добровільною відмовою від тих земель: “...тому ми постулюємо визнання поляками нинішніх кордонів, тобто залишення у складі незалежної Литви, незалежної Білорусі і незалежної України колишніх польських східних кресів, а особливо – околиць Вільнюса й Львова... на підставі суверенного польського рішення, а не як наслідок ялтинського диктату Великої Трійки”³¹. Себто вони засуджували Ялтинський договір та його наслідки й водночас визнавали, що польсько-український (як і польсько-білоруський та польсько-литовський) кордон не підлягає перегляду³². Проте не на підставі несправедливих, злочинних ялтинських домовленостей, а тому, що польські некомуністичні демократичні сили самі відмовляються від територій, які до Другої світової належали Польщі: “...те що сталося, повинно залишитись, хоч засуджуємо зло, яке стоїть при його початку. Сьогодні кордони повинні тривати далі, тому що так розуміємо добро наших народів і що такою є наша спільна воля”³³.

Частина опозиційних угруповань хоч і не висували претензій до польсько-українського кордону, але водночас вважали, що остаточно це питання може бути врегульоване тільки після того, як Польща й Україна стануть незалежними³⁴.

²⁹ Dialog Polsko-Ukraiński // KOS. – 1984. – Nr 62. – S. 4.

³⁰ Maroz W. Polska apazycja i belaruskaje pytanje u PNR / W. Maroz // Choruży W. Białoruski drugi obieg w Polsce 1981–1990. – Białystok, 1994. – S. 38.

³¹ Wojtek Wojskowy. Europa przyszłości / Wojtek Wojskowy // Niepodległość. – 1984. – Nr 26. – S. 10

³² Apel Jałtański // Niepodległość. – 1985. – Nr 37–38. – S. 2; Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 156.

³³ До братів українців, білорусів та литовців! Пропозиція спільного становища в зв'язку з кордонами: польсько-українським, польсько-білоруським та польсько-литовським // Nowa Koalicja. – 1985. – Nr 2. – S. 89. (текст опублікували чотирма мовами; тут і далі – цитати з українського варіанту тексту). Подібні твердження знаходимо в Bakuła B. Emigracje “Międzymorza” – czy początek dialogu? / Bronisław Bakuła // Almanach Humanistyczny. – 1987. – Nr 7. – S. 40–51; Dlaczego Ukraina. Uwagi najbardziej filoukraińskiego członka Redakcji // Niepodległość. – 1985. – Nr 47–48. – S. 37; Wojtek Wojskowy. Europa przyszłości / Wojtek Wojskowy // Niepodległość. – 1984. – Nr 26. – S. 10–12.

³⁴ Leopoldis: dzieje i kultura Lwowa. – Warszawa, 1988. – 91 s.

Опозиціонери наголошували на важливості залучення обох сторін до обговорення проблем кордону й компромісів у цьому питанні³⁵. Зокрема, цим було зумовлена “Пропозиція спільного становища у зв’язку з кордонами”, яку наприкінці 1984 р. підписало чотири польські організації: Організація “Свобода, справедливість, незалежність”, політичний рух “Визвіл”, Ліберально-демократична партія “Неподлеглосьць” та політична група “Воля”. Пропозиція починається словами: “Тому що питання кордонів вимагають, за своєю природою, завжди обопільної установки, пропонуємо самоуправним суспільним і політичним осередкам зацікавлених націй, підписати з нами нижчезазначений документ. Здобуде він конечне визнання зобов’язуючого порозуміння, якщо не забракне під ним підпису представників жодної із сторін”³⁶.

На думку опозиціонерів, польсько-український повоєнний кордон мусив змінитися не формою, а змістом. Кордон, який вони знали, був “порівняно з загальноєвропейськими стандартами закритим майже 40 років”³⁷. Через це різні середовища наголошували, що в майбутньому кордони мусять бути відкритими для тих, хто бажав би їх перетнути³⁸. Ось як висловився про це автор статті “Польська східна політика”: “Як можна припустити, кордони між державами Східної Європи будуть у кожному з тих випадків подібні на кордони між штатами США, а до Львова чи Вільнюса ми їхатимемо як до Перемишля чи Бялегостоку”³⁹. Деякі опозиційні сили йшли навіть далі, постулюючи відкритість кордону для тих, хто б хотів змінити місце свого проживання: “Звичайно, кордони повинні бути відкриті і треба було б забезпечити свободу поселення, згідно з обов’язуючими правами по обох боках кордону”⁴⁰. Важко сказати, наскільки на цю зміну у світогляді поляків вплинули процеси, що відбувалися в Західній Європі, проте очевидно, що польські опозиціонери зрозуміли – набагато легше не “відвоювати” території, які колись входили

³⁵ Grupa Założycielska WSN. Umieędzynarodowienie walki. Fragment szkicu programowego Grupy Założycielskiej WSN (Wolność–Sprawiedliwość–Niepodległość) // Niepodległość. – 1985. – Nr 47–48. – S. 11–12.

³⁶ До братів українців, білорусів та литовців! Пропозиція спільного становища в зв’язку з кордонами: польсько-українським, польсько-білоруським та польсько-литовським // Nowa Koalicja. – 1985. – Nr 1. – S. 61.

³⁷ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 156.

³⁸ KPN. Rezolucja o prawie Ukrainy do niezawisłego bytu // Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów. – Wrocław, 2002. – S. 333.

³⁹ Polski Komitet Niepodległościowy, Do ujarzmionych narodów Europy Środkowej. Posłanie // Bez Debitu. – 1988. – Nr 5. – S. 3.

⁴⁰ До братів українців, білорусів та литовців! Пропозиція спільного становища в зв’язку з кордонами: польсько-українським, польсько-білоруським та польсько-литовським // Nowa Koalicja. – 1985. – S. 89; подібні заклики знаходимо в KPN. Rezolucja o prawie Ukrainy do niezawisłego bytu // Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów. – Wrocław, 2002. – S. 327–328; Program Polskiego Porozumienia Niepodległościowego // Hemmerling Z., Nadolski M. Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980. Wybór dokumentów. – Warszawa, 1994. – S. 43–60 (вперше опубліковано у травні 1976 р.).

до складу польської держави, чи “привласнити” їх собі фізично, а домогтися демократизації відносин зі сусідами. Щоб мати “можливість доступу без перешкод до місць, пов’язаних із історією нашого народу і нашої колись спільної держави”⁴¹, достатньо відкритості кордонів.

Цікаво, що при зосередженості на майбутньому кордонів та прикордонних територій, у текстах, присвячених цій проблематиці, мало уваги приділено сучасному стану тих територій. Небагато опозиціонерів чи дотичних до польсько-українських справ людей, були такими ж стурбованими, як Богдан Скарадзінський, тим що “[с]хідний кордон ПНР відлякує порожнечою, культурною, економічною та туристичною мертвістю; його колючо задротували й день у день відновлювали борони. На переходах він вдаряє у вічі дикістю “контрольного” ритуалу”⁴². Такі стурбовані голоси частіше звучали в матеріалах, присвячених історії та ситуації Греко-Католицької, рідше – Української Православної Церков у ПНР, проте більше в контексті збереження пам’яток сакральної культури⁴³.

Значну частину публікацій на тему польсько-українського кордону займали аргументи на користь того, чому не варто чи не можна його переглядати. Ці аргументи можна поділити на кілька груп. Найчастіше писалося про потребу політичної співпраці між поляками та українцями: “...[т]ож саме з політичного погляду, з усією гостротою вирізняється, можливо, ще складна для багатьох, але єдина логіка збереження за будь-яку ціну – й у будь-яких можливих випадках у майбутньому – теперішнього польського кордону”⁴⁴. Себто, задля майбутнього діалогу і співпраці між Польщею й Україною, Білоруссю та Литвою, які, до того ж, “спробували совєцької⁴⁵ тиранії ... [і] будуть у міру своїх сил працювати, щоби створити одностайний фронт, щоб її скинути, якщо така можливість з’явиться у майбутньому”⁴⁶, необхідно працювати на те, щоб “проблему кордонів, яка потенційно дуже сильно розділяє, ніхто вже ніколи не піднімав”⁴⁷. Більшість опозиційних середовищ дотримувалися думки, викладеної у “Пропозиції спільного становища в зв’язку з кордонами”: “Перегляд кордонів поміж територіями наших народів суперечив би їх раціям стану, духові співробітництва і дружби...”⁴⁸. Деякі автори

⁴¹ Program Polskiego Porozumienia Niepodległościowego // Hemmerling Z., Nadolski M. Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980. Wybór dokumentów. – Warszawa, 1994. – S. 52.

⁴² Skaradziński B. Białorusini, Litwini, Ukraińcy. – Białystok, 1990. – S. 6.

⁴³ Zagłada cerkwi // Kultura niezależna. – 1985. – Nr 14. – S. 90–92.

⁴⁴ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 163.

⁴⁵ Польські опозиціонери часто вживали прикметник совєцький (sowiecki), хоч в польській мові офіційно нормативним був прикметник радянський (radziecki).

⁴⁶ Dialog Polsko-Ukraiński // KOS. – 1984. – Nr 62. – S. 4.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ До братів українців, білорусів та литовців! Пропозиція спільного становища в зв’язку з кордонами: польсько-українським, польсько-білоруським та польсько-литовським // Nowa Koalicja. – 1985. – Nr 2. – S. 87.

навіть безпосередньо посилалися на невтішний досвід налагодження українсько-польської співпраці в минулому⁴⁹.

Отож, у концепціях польської опозиції вимальовується така схема: польсько-українська співпраця необхідна для здобуття Польщею свободи, тому що українці – важливий чинник у розбиванні СРСР / “совєтської імперії” / Росії (залежно від бачення ворога), а відтак потрібно усунути все, що заважало б міцному польсько-українському союзу, також і проблему польсько-українського кордону: “Перший крок до незалежності наших націй – це перекреслення давньої ненависті та претензій. Це має виражатися у всезагальному прийнятті наших кордонів”⁵⁰.

Тісно пов’язаний з цим першим аргументом т. зв. психологічний – вважалося, що визнання поляками кордону “[б]уде... свідченням зміни ставлення польської сторони до національних і культурних прагнень не лише України, а й націй зі значно меншим потенціалом. Це буде вагомим свідченням того, що польський націоналізм остаточно відійшов у політичне небуття”⁵¹.

Опозиціонери висловлювали занепокоєння з приводу того, що якщо поляки виступатимуть за перегляд східного кордону, це може призвести до перегляду західного, оскільки вони гарантуються одними й тими ж документами та домовленостями⁵².

Частина польських опозиціонерів намагалася подивитися на проблему кордону й з погляду іншої сторони, зрозуміти українську позицію. Відтак вони почали робити висновок, що справедливих кордонів не існує, усі вони якось кривдять одну зі сторін, між якими прокладені, “бо жодні рішення в цій сфері ніколи не задовольнять усіх і завжди хтось, кожного разу інший, буде почуватись скривдженим”⁵³. А оскільки “багато територіальних суперечок не мають доброго вирішення”, то, знову ж, висновком є те, що “єдиним виходом буде визнання сучасних кордонів...”⁵⁴.

Деякі середовища підходили до питання кордонів значно прагматичніше – вони не писали про те, що поляки мають вдатися до лицарських жестів і відмовитися від своїх колишніх східних земель, а просто констатували, що насправді час уже давно вирішив усе за поляків та українців: “Від часу його [кордону] появи минуло понад 40 років і права на територію по обидва боки межі набули нові покоління по-

⁴⁹ Piotr Markowicz. Granice / P. Markowicz // Zomorządność. – 1988. – Nr 157. – S. 3.

⁵⁰ Polski Komitet Niepodległościowy, Do ujarzmionych narodów Europy Środkowej. Poślanie // Bez Debitu. – 1988. – Nr 5. – S. 3.

⁵¹ Dlaczego Ukraina. Uwagi najbardziej filoukraińskiego członka Redakcji // Niepodległość. – 1985. – Nr 47–48. – S. 37.

⁵² Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 5. – S. 162.

⁵³ До братів українців, білорусів та литовців! Пропозиція спільного становища в зв’язку з кордонами: польсько-українським, польсько-білоруським та польсько-литовським // Nowa Koalicja. – 1985. – Nr 2. – S. 87.

⁵⁴ Deklaracja Zespołu “Głosu” zawarte w “Zasadach” i “Programie bieżącym” opublikowanych w numerze 2 (43) specjalnym “Głosu” z maja/czerwca 83 r. // Propozycje programowe ugrupowań o charakterze politycznym. – Niepodległość. – 1984. – Nr 6. – S. 20–23.

ляків і українців, які там мешкають”⁵⁵. Автори “Пропозиції спільного становища у зв’язку з кордонами” йдуть у своїй аргументації ще далі: “Отже, вважаємо, що не можна бажати здійснення справедливості ціною нових кривд; традиції багатьох міст і сіл є сьогодні іншими, як були через століття; і коли б мати намір вернути їм давню тотожність [ідентичність], треба було б знищити їх нову тотожність, знову зробити нещасливими юрби людей, знівечити пам’ятки нового життя”⁵⁶.

Отож, у ставленні до кордонів зі східними сусідами польські опозиційні середовища відрізнялися від середовищ еміграційних. Хоча може здатися, що визнання й без того наявного кордону – не більше, як порожня трага слів і місця в опозиційних виданнях, адже факт існування кордону був dokonаний та підкріплений військовою присутністю СРСР у регіоні, проте емігранти навіть під кінець 70-х не поспішали визнавати цього кордону. Скажімо, в декларації про польсько-українську співпрацю, підписаній польським та українським президентами в екзилі 28 листопада 1979 р., не було жодного слова про кордони⁵⁷. Цікаво те, що у 1980-х роках з боку польських опозиціонерів навіть звучали заклики до еміграційних політичних інституцій видати відозву чи інший документ, який би слугував доказом, що на еміграції ніхто вже не плає ревіндикаційних планів⁵⁸.

Єдині, хто висловлювали застереження щодо визнання польсько-українського кордону, були спадкоємці мислення ендеків, які вважали, що Польща повинна налагоджувати добрі стосунки з Росією (не більшовицькою), а тому добрі стосунки з українцями їй не потрібні⁵⁹. Проте з часом людей з таким світобаченням ставало все менше, особливо в Польщі, де упродовж існування ПНР русофобія тільки посилювалася⁶⁰.

Загалом польські опозиціонери перестали порушувати питання про перегляд кордонів між Польщею та її східними сусідами. Винятком тут була межа з Росією. Польські опозиційні середовища мали досить серйозні плани щодо перегляду статусу Калінінградської області. Вони вважали, що статус цієї території мають вирішувати Польща та Литва⁶¹, і що в жодному випадку вона не може належати ані Росії, ані Німеччині⁶².

⁵⁵ Piotr Markowicz. Granice / Piotr Markowicz // Zomorzędność. – 1988. – Nr 157. – S. 4.

⁵⁶ До братів українців, білорусів та литовців! Пропозиція спільного становища в зв’язку з кордонами: польсько-українським, польсько-білоруським та польсько-литовським // Nowa Koalicja. – 1985. – Nr 2. – S. 88.

⁵⁷ Tarka K. Trudny dialog. Rząd RP na uchodźstwie i Ukraińcy / K. Tarka // Zeszyty Historyczne. – 2002. – Nr 139. – S. 97.

⁵⁸ Karwowski M. O założeniach programowych / M. Karwowski // Niepodległość. – 1984. – Nr 29. – S. 24.

⁵⁹ Piotr Markowicz. Współpraca czy sojusz / Piotr Markowicz // Zomorzędność. – 1988. – Nr 156. – S. 2.

⁶⁰ Pomorski A. Imperialna baba / Adam Pomorski. – Warszawa, 2003. – 213 s.

⁶¹ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 161.

⁶² Polska polityka wschodnia // Zomorzędność. – 1984. – Nr 94. – S. 30.

Тоді як питання кордонів опозиціонери намагалися розглядати в суто прагматичному ракурсі “реальної політики”, щодо кресів панувало більше розмаїття позицій і висловлених думок. Це питання набуло більш емоційного забарвлення. Поряд із раціональними аргументами на користь визнання польсько-українського кордону, в цих текстах проглядається, а часом навіть займає досить значне місце, жаль за тими землями, що нерідко описуються як “втрачені”. Навіть у текстах, які агітували за польсько-українське примирення й стверджували, що для цього потрібно визнати сучасний кордон, дуже часто звучали нотки ностальгії. Так, у згаданій програмі ПНУ читаємо: “Ми не висуваємо щодо наших східних сусідів територіальних претензій, хоч і втрата Львова й Вільна, міст, одвічно пов’язаних із польською культурою, є і буде для нас дуже болісною”⁶³.

Проблема кресів дуже активно висвітлювалася в публікаціях другого обігу зокрема тому, що, фактично, була темою non grata офіційного обігу⁶⁴. Навіть саме слово “креси” майже не вживалося – й, за словами знаного дослідника кресової тематики в художній літературі Яцека Кольбушевського, про них доводилося говорити езопівською мовою⁶⁵. Себто фактично не робилося жодних спроб з’ясувати цю частину польського минулого, обговорити її, що було особливо важливо з огляду на специфічне подання історії кресів у Другій Речі Посполитій⁶⁶. До цього додавалася повоєнна пропаганда, яка “так багато зробила, щоб правду про Креси забути й сфальшувати, то нічого дивного, що нам врешті-решт давні сни про потугу змішалися зі звичайнісіньким незнанням”⁶⁷. На відміну від цього, історія кресів у публікаціях емігрантів набувала ознаки міфу Аркадії, втраченого раю. Опозиціонери в публікаціях частково запозичували їхній тон. Деякі публіцисти намагалися адекватніше висвітлити історію цих земель. Вони закидали польській громадськості те, що вона, не сприймаючи різних джерел інформації про креси, воліє послуговуватися сентиментальними (про часи до Другої світової) чи жахливими (про воєнні часи) особистими спогадами людей, які там раніше мешкали. А будь-яку інформацію, яка суперечить образу, створеному цими спогадами, відкидали як чужу, комуністичну чи націоналістичну. Тому важливими були голоси, які звучали в частині публікацій другого обігу, що суперечили загальному пасторально-романтичному уявленню про креси. Скажімо, робили спроби нагадати, що в міжвоєнний період поляки не надто хотіли їхати на креси працювати, існувало навіть

⁶³ Boruta M. Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej / Mirosław Boruta. – Kraków, 2002. – S. 52.

⁶⁴ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 155.

⁶⁵ Dobriańskij M. W trójkącie polsko-ukraińsko-rosyjskim / Mychailo Dobriańskij // Nowa Koalicja. – 1985. – Nr 2. – S. 9–11.

⁶⁶ Докладніше про це та про “патріотичну” роль гуманітарних та суспільних наук у ІІ РІП див. Olszewski W. Patriotyzm i tolerancja. Nurt humanistyczny w polskiej myśli etnologicznej do drugiej wojny światowej wobec procesów etnicznych na Kresach / Wojciech Olszewski. – Toruń, 2001. – S. 9–11.

⁶⁷ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 156.

уявлення про ті території як про польський Сибір⁶⁸. У дискурсі польської опозиції з'являлися твердження, що креси для Другої Речі Посполитої були радше тягарем чи клопотом, ніж справою, за яку треба було боротися – ще й дорогою ціною⁶⁹.

Майже всі тексти опозиціонерів трактували креси як проблему виключно польську. Лише в одній з публікацій зроблено спробу ввести цю проблематику в ширший європейський контекст та показати, що з подібними труднощами стикалися й інші держави⁷⁰.

Частина опозиційних середовищ вказувала на те, що не тільки офіційна політика польської влади винна в тому, що креси й далі залишаються для поляків проблемою. Вони писали про те, що й саме польське суспільство досить специфічно ставиться до цих територій, що стоїть на перешкоді раціональному їх сприйняттю: “Трапляється іноді так, що почуття кривди цілком переважає здатність до критичного аналізу. Така болісна пригода трапилася з нами щодо колишнього польського Сходу. Його минуле – святе й недоторканне, удари у спину начебто очевидні, а будь-яка інтерпретація, яка відрізняється від нашої, – ворожа”⁷¹. Саме тому інша частина опозиційних середовищ воліла жити міфами і видавати бажане за дійсне – скажімо, серед частини з них існував міф про полонію на колишніх польських землях. І, зокрема через це, деякі опозиційні групи формулювали вимогу про те, що питання приналежності цих територій до України чи Польщі повинні вирішувати їхні мешканці⁷².

Опозиційні середовища по-різному ставилися не лише до кресів, а й до кресових сентиментів у польському суспільстві. Одна група обстоювала право поляків на такі сентименти, оскільки відмова від цього означала б відмову від 500 років польської історії, тож “[Поляки мають] право суб'єктивного погляду на ті території і тих людей. Я не бачу причин, щоб заперечувати сентимент до них. Попри все, що сталося і стається. І попри все, що може бути далі. Цей сентимент аж надто помітний у нашій культурі, у тій найсучаснішій. Він в'ївся в неї так, що годі відокремити. А якщо він є в польській культурі, то мусить бути також у польській душі, себто, потрошки в кожному з нас. Ось тільки що цей сентимент дримає і ми не вміємо знайти для нього практичного застосування...”⁷³.

Інші ж вважали такі сентименти небезпечними, а своїм завданням – боротьбу з ними. Скажімо, таке занепокоєння висловлювали Януш Собчак і Пьотр Левіцкі, аналізуючи публікації другого обігу: “Завдяки повоєнній офіційній освіті, настільки забреханій, що вона не у стані влучити в ціль, ми нещодавно переживали своєрідне

⁶⁸ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód... – S. 157.

⁶⁹ Ukraińcy w powojennej Polsce // Obóz. – 1981. – Nr 3. – S. 37.

⁷⁰ Głowacki W. List ze Lwowa / W. Głowacki // Droga. – 1978. – Nr 3. – S. 155.

⁷¹ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 156.

⁷² Boruta M. Problemy etniczne i polityka. Wybrane zagadnienia w opiniach środowisk niezależnych. Ludzie – Partie – Czasopisma / Mirosław Boruta. – Kraków, 2000. – S. 13–14.

⁷³ Skaradziński B. Białorusini, Litwini, Ukraińcy / Bogdan Skaradziński. – Białystok, 1990. – S. 11–12.

виверження зовсім не згаслих сентиментів до кресів”⁷⁴. Такий ж рішучий спротив будь-яким “кресовим” спекуляціям висловлювало середовище люблінських “Споткань”⁷⁵.

Цікавим виглядає порівняння ставлення одних і тих же опозиційних середовищ до питання колишніх східних земель Речі Посполитої та до західних територій, які стали польськими після Другої світової. Тобто ми стаємо свідками відродження дискусії про Польщу Ягеллонів та Польщу П’ястів, проте ці терміни в публіцистиці польської опозиції набувають нового значення. Ягеллонська ідея для молодшого покоління опозиціонерів стала визнанням рівності народів, що мешкають на схід від Польщі, з польським і рівноправну федерацію чи вільніший союз із ними⁷⁶. Старше покоління мало свої застереження щодо цього терміна, який, як їм видавалося, асоціюється іншим народам передовсім з імперськими претензіями поляків.

У дискусії про колишні східні та здобуті західні польські території можна простежити таку взаємозалежність: ті середовища, які мирилися зі втратою Польщі її колишніх східних земель, наголошували на подібності цього випадку з історією новоздобутих західних земель. Так вони намагалися аргументувати необхідність відмови від будь-яких ресентиментів до кресів. Натомість були середовища, які сприймали те, що Польща після війни отримала західні землі, як вияв історичної справедливості, а втрату східних територій, відповідно, – як вияв несправедливості. Особливо це стосувалося старшого покоління, у свідомості якого “залишилося відчуття кривди, що спирається радше на сентименти, ніж на логіку. Міркування того покоління набуло такого формулювання: п’ястівські городи – звичайно, але й червенські теж!”⁷⁷. Деякі представники молодшого покоління теж наголошували на відмінності ситуації, наприклад, Польська незалежницька партія⁷⁸.

Отже, тема кресів схиляла польських опозиціонерів до роздумів та спроб переоцінки польського минулого і вказувала на потребу розібратися з почуттями мегаломанії та певної імперської вищості щодо своїх сусідів⁷⁹. У публікаціях польських опозиціонерів бачимо намагання переконати читачів у тому, що український елемент на колишніх східних землях Речі Посполитої був значно вагоміший, ніж це закарбувалося в польській колективній свідомості. Скажімо, в одній зі статей акцентується на тому, що українці були автохтонами цих земель, мешкали там ще з

⁷⁴ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 155.

⁷⁵ Boruta M. Problemy etniczne i polityka. Wybrane zagadnienia w opiniach środowisk niezależnych. Ludzie – Partie – Czasopisma / Mirosław Boruta. – Kraków, 2000. – S. 7.

⁷⁶ Bukowiński W. Idea Jagiellońska / W. Bukowiński // ABC. – 1987. – Nr 5. – S. 24–30; Łoziński P. Ukraina “pod słońcem wolności” sowieckiej / P. Łoziński // Zomorządność. – 1987. – Nr 142. – S. 2–4.

⁷⁷ Ukraińcy w powojennej Polsce // Obóz. – 1981. – Nr 3. – S. 37.

⁷⁸ Celem naszym jest niepodległość. Rozmowa z Romualdem Szeremietiewem // Myśl Niepodległa. – 1988. – 15 lutego. – S. 2.

⁷⁹ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 163.

часів Київської Русі⁸⁰; інша стаття відзначала силу українського руху та присутність українського елементу в міжвоєнний період⁸¹. Найчіткіше це окреслив у статті Анджей Каміньскі. Він писав, що його пригнічує “моральна та практична сліпота політичної культури, яка не хотіла побачити в українцях якщо не національних власників, то принаймні співмешканців руського дому”⁸².

Узагалі, в питанні кресів публіцисти набагато частіше звертаються до “моральних”, а не раціональних аргументів. Так вони наскрізною ниткою проходять через працю Богдана Скарадзінського, а анонімний автор статті “Українці в повоєнній Польщі” переконував відмовитися від претензій на Вільнюс і Львів на тій підставі, що “чуже добро й далі приносить тільки нещастя”⁸³.

Ситуація з присутністю кресів в офіційному обігу змінилася під кінець 1980-х років, коли там почали з’являтися статті про ті території та історію польськості на них. Але це занепокоїло опозиціонерів: ““Народна влада” не лише ставала ліберальнішою, а навіть палала любов’ю до наших східних кресів. Це все починало непокоїти... Ставало зрозумілим, що несподівана любов комуністів до земель за Бугом має конкретну мету. Дати полякам *надію* і одночасно спровокувати в українців, білорусів та литовців *занепокоєння*. Наслідком цього занепокоєння має бути відчуття загрози з боку Польщі, відродження колишньої ненависті до нас з їхнього боку”. За такою політикою влади опозиціонери побачили руку Москви: “Якщо Росії вдасться досягнути цієї мети [спровокувати занепокоєння], наші надії на суверенність відсунуться на десятиліття”⁸⁴. Себто, як і в інших випадках, тут опозиціонери “схиляють” польське суспільство змінити свій світогляд, лякаючи їх Росією.

Питання кресів спонукало польських опозиційних публіцистів до глибшої рефлексії на тему Галичини як раніше мультикультурної території, що втратила своє культурне розмаїття. З’являється усвідомлення того, що після всіх переселень “уперше в новітній історії чужі залишилися у принципі по один, а ми – по інший бік”⁸⁵. Тобто визнання повоєнного кордону та усвідомлення змін, що відбулися на цій території, а саме перетворення колись багатонаціонального регіону на дві мононаціональні частини, чітко розмежовані лінією державного кордону, були паралельними процесами, що взаємно допомагали один одному. Проте насправді в дискурсі польських опозиціонерів мовилося не про втрачену багатокультурність Галичини, а радше, про втрачену україно-польськість цих територій – у жодній

⁸⁰ Ukraińcy w powojennej Polsce // Obóz. – 1981. – Nr 3. – S. 34.

⁸¹ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 157.

⁸² Sulima Kamiński A. W kręgu moralnej i politycznej ślepoty: Ukraina i Ukraińcy w oczach Polaków / Andrzej Sulima Kamiński // Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów. – Wrocław, 2002. – S. 359.

⁸³ Ukraińcy w powojennej Polsce // Obóz. – 1981. – Nr 3. – S. 37.

⁸⁴ Izdebski A. Nadzieje i obawy / Andrzej Izdebski // Opinia Krakowska. – 1989. – Nr 46. – S. 18.

⁸⁵ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 156.

статті, що стосувалася питання кресів, не згадано євреїв, які становили велику частку мешканців довоєнних кресів, не кажучи вже про інші, менш численні, нації. Правда, спроби з'ясувати польсько-єврейське минуле – це окрема тема публіцистики польської опозиції. Там йдеться й про Голокост. Проте в “польсько-українських” текстах цей трагічний момент цілком відсутній. Це контрастує з сучасними текстами про історію Галичини тих часів.

Загалом же у проблемі кресів найболючішим моментом було питання Львова. Ще Пілсудський був готовий поступитися частиною східної Галичини, але будь-якою ціною зберегти Львів. Для поляків Львів був значно ближчим, ніж міста колишньої Пруської частини. У свідомості більшості поляків він залишився містом, “одвічно пов’язаним” із польською культурою⁸⁶. Звичайно, це було наслідком соціалізації, що провадилася в ті часи (що в довоєнній, то й у післявоєнній Польщі), коли не було масово доступної інформації про роль Львова в українському житті та про українську/руську історію міста. Тому опозиціонери виправдовують і намагаються пояснити дії поляків у 1918 р., бо тоді вони “не мусили про це [колишню українськість міста] пам’ятати, тому що відчували, що воюють за Батьківщину й власний дім, у якому поляки народжувалися й помирили впродовж століть”⁸⁷. Водночас вони намагаються наблизити до польського читача й український погляд на справу Львова. Найповніше це робить Богдан Скарадзінський. Але при цьому він акцентує на негативній ролі української боротьби за Львів⁸⁸.

Загалом, у другому обігу виходило багато сентиментально-патріотичної літератури про Львів, його польську історію, особливо – початок ХХ ст.⁸⁹. Було кілька публікацій про цвинтар львівських Орлят, проте для польських опозиціонерів це питання не мало такої гостроти, якої воно набуло в польсько-українських відносинах на зламі ХХ–ХХІ ст.⁹⁰. Порівняно з видавничою діяльністю польських емігрантів у цій царині, в дискусії польської опозиції сентименталізація образу Львова була зна-

⁸⁶ Waclaw Wojenny. Dalekowzrocne myslenie / Waclaw Wojenny // Niepodległość. – 1985. – Nr 47–48. – S. 9.

⁸⁷ Sulima Kamiński A. W kręgu moralnej i politycznej ślepoty: Ukraina i Ukraińcy w oczach Polaków / A. Sulima Kamiński // Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów. – Wrocław, 2002. – S. 359.

⁸⁸ Skaradziński B. Białorusini, Litwini, Ukraińcy / Bogdan Skaradziński. – Białystok, 1990. – S. 14.

⁸⁹ Leopolda. Teksty cywilne przez Leopoldę. – Warszawa, 1983. – 84 s.; Piotr Markowicz. Granice / Piotr Markowicz // Zomorządność. – 1988. – Nr 157. – S. 3–4; Michnik A. O oporze / A. Michnik // Krytyka. – 1982. – Nr 13–14. – S. 3–15; Oświadczenie Komitetu Koordynacyjnego Patriotycznych Ruchów Narodów ZSRS // Międzymorze. – 1988. – Nr 2–3. – S. 23–27; Rownia P. K. Obrona Lwowa / P. K. Rownia. – б. м., 1981. – 9 s.; Wereszyca J. Józef Piłsudski i Lwów / J. Wereszyca. – Warszawa, 1989. – 211 s.; Wereszyca J. Semper fidelis. Wiersze o Lwowie / J. Wereszyca. – Warszawa, 1985. – 50 s.

⁹⁰ Głowacki W. List ze Lwowa / W. Głowacki // Droga. – 1978. – Nr 3. – S. 37–38; Przewodnik po cmentarzu obrońców Lwowa. Opracował Jerzy Wereszyca. – Warszawa, 1989. – 184 s.

чно меншою. З'ясувалися публікації, які застерігали від цього⁹¹. Серед опозиціонерів спостерігалися спроби інакше подивитися на роль Львова в польсько-українських відносинах, – не заперечуючи трагічності та кривавості боротьби за нього, Януш Собчак та Пьотр Левіцкі стверджують, що “з погляду існування та долі цих народів це – епізод...”⁹², який не мав би стояти на перешкоді зближенню.

Загалом же, слідом за Юліушем Мерошевським⁹³, більшість опозиціонерів всередині країни закликали відректися не лише від Львова, а й від будь-яких спроб (навіть за сприятливих обставин) повернути його Польщі⁹⁴.

Отже, в публікаціях про Львів або ж описувалося минуле міста (його роль для Польщі, польсько-українські змагання за нього), або ж подавалися програмні заяви про зречення претензій на місто. Як і в інших випадках, дуже мало публікацій стосувалися сучасної їхнім авторам ситуації у Львові. Якщо місто фігурувало в такому контексті, то під кінець 1980-х років у текстах про зародження національного руху в Україні⁹⁵, а раніше – в текстах, у яких опозиціонери висвітлювали злочинність радянської політики в Україні: “Драму останніх кількох десятиліть найкраще видно з ситуації міста Львова, на яке колись мали рівні права Польща й Україна, і яке нині, внаслідок свідомої колонізаційної політики московського уряду, після того, як звідти було усунуто польських мешканців і значну частину українських, перетворилося на місто, в якому мешкають переважно росіяни”⁹⁶.

Отож, загалом питання кресів і Львова, на відміну від раціоналізованого сприйняття проблеми кордону, залишалися у сфері напівсвідомих сентиментальних рефлексів. Оскільки “східне питання”, хоч і минуло 40 років після того, як його “рішуче” вирішила “Велика четвірка”..., і надалі болісно присутнє у свідомості поляків⁹⁷, польські опозиціонери доходять висновку, що її неможливо викоренити зі суспільної свідомості. Однак, як написав один із читачів часопису “Неподлеглосьць”, “хоч я народився вже після їхньої втрати, розчулено слухаю львівські пісеньки та злюся на Рузвельта... Ну але, як то кажеться, що поробиш”⁹⁸, тобто, сентименти не можуть переноситися у сферу раціональної політики.

⁹¹ Kasandra. Ta jej ten Lwów – czyli Kasandra ostrzega // Międzymorze. – 1989. – Nr 5. – S. 61–63; Kaszka J. Słoń a “sprawa obozowa” / J. Kaszka // Obóz. – 1989. – Nr 16. – S. 129–130; Ta jej ten Lwów (Jan Łukaszów, коментар) // Międzymorze. – 1989. – Nr 5. – S. 64–68.

⁹² Sobczak J., Lewicki P. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 157.

⁹³ Мерошевський Ю. Польська “Ostpolitik” / Ю. Мерошевський // Простір свободи. Україна на шпальтах паризької “Культури”. – Київ, 2005. – С. 179–194.

⁹⁴ Janusz Sobczak, Piotr Lewicki. Wschód / Janusz Sobczak, Piotr Lewicki // Krytyka. – 1983. – Nr 15. – S. 163.

⁹⁵ Chramow N. Grupa “Zaufanie” we Lwowie: pierwsze kroki / N. Chramow // Obóz. – 1989. – Nr 15. – S. 140–142.

⁹⁶ KPN. Rezolucja o prawie Ukrainy do niezawisłego bytu // Nie jesteśmy ukrainofilami. Polska myśl polityczna wobec Ukraińców i Ukrainy. Antologia tekstów. – Wrocław, 2002. – S. 333.

⁹⁷ Redaktor dyżurny. Głos Polski // Niepodległość. – 1985. – Nr 47–48. – S. 6.

⁹⁸ Karwowski M. O założeniach programowych / M. Karwowski // Niepodległość. – 1984. – Nr 29. – S. 24.